

EiFA

SUSTAIN

making space
for art in
transitions
that matter

Inhoudsopgave

Introductie **3**

Editorial **6**

Spacemaker Stories **7**

Impact: over de meerwaarde van kunst, Spacemakers én een concept · Jacco van Uden **10**

Impact voor onze leefwereld · Myriam Vandenbroucke **14**

Quotes **15** & **24**

In4Art over impact · Jacco van Uden **16**

Kunst en klimaatverandering · Jacco van Uden **20**

Analogie tussen Spacemakers en de Rietplant: een alternatief perspectief · Marga Rotteveel & Ine Mols **25**

Boekenplank **27**

Onderzoeksteam **28**

SUSTAIN

SUSTAIN onderzoekt de rol van Spacemakers: partijen die willen bijdragen aan systeemverandering door ruimte te maken voor de kunst op ongebruikelijke plekken, zoals binnen de economie, de wetenschap of de technologie. De inzet: met kunst werken aan een duurzame en rechtvaardige samenleving, zowel op ecologisch, economisch als sociaal gebied.

Over Sustain

Er is veel aan de hand in de wereld. Er zijn bijna evenveel conflicten dan dat er landen zijn, meer mensen op de vlucht, een klimaatramp dreigt, en de ongelijkheid tussen mensen neemt alleen maar verder toe. Enorme opgaven waar snelle oplossingen van zeer beperkte betekenis zijn. Maar hoe vinden we onze weg uit de huidige polycrisis? Hoe zouden we kunnen werken aan systeemtransities? De urgentie is groot en we zien gelukkig steeds meer initiatieven gericht op de transitie naar een volhoudbare toekomst.

We zien ook steeds meer kunstenaars die proberen vorm te geven aan een toekomst die op een andere, duurzame leest is geschoeid. De plek van de kunstenaar is hoe dan ook een bijzondere plek. SUSTAIN gaat over de vraag welke rol kunst kan spelen in het visualiseren, aanjagen en vormgeven van de transitie naar een wereld waarin je ook echt zou willen wonen. Iets preciezer: met SUSTAIN kijken we naar de samenwerking tussen kunstenaars en andere partijen en naar de rol van zogeheten Spacemakers in het realiseren van die samenwerking.

Kunstenaars vragen naar het onbekende, ze betwijfelen wat logisch lijkt en verbinden wat anderen lijken uit te sluiten. Juist die kwaliteiten zijn van groot belang om systeemtransities te realiseren. Maar toegang tot de plekken waar kunstenaars impact willen maken is niet altijd eenvoudig.

Spacemakers zien een duidelijke rol voor de kunst in transitievraagstukken. Of het nu gaat om samenwerkingen met wetenschap, techniek, economie of andere domeinen, Spacemakers streven naar een prominente rol voor kunst in die contexten om zo tot betekenisvolle transities te komen. Ze proberen daarom ruimte te maken voor kunst op plekken waar kunst vaak niet makkelijk of vanzelfsprekend aan

tafel komt. Met dit praktijkonderzoek biedt SUSTAIN meer inzicht in de precieze rol, werkwijzen en meerwaarde van Spacemakers in de te maken transitie. Het onderzoek en de resultaten dragen bij aan de verdere professionalisering van deze jonge sector.

SUSTAIN is een gezamenlijk project van De Haagse Hogeschool en Avans Hogeschool. Het onderzoek is uitgevoerd door Jacco van Uden (lector Change Management), Godelieve Spaas (lector Economy in Common), Olga Mink, Marga Rotteveel en Kim Caarls. Daarnaast hebben we nauw samengewerkt met zes Spacemakers: Art Partner, Circus Andersom, Future of Work, In4Art, V2_ en Waag. Zie in de box hieronder een verdere introductie van deze Spacemakers.

SUSTAIN heeft geresulteerd in twee uitkomsten:

- 1. The Spacemaker Toolbox** (zie ook Cahier De Hulp), een praktisch hulpmiddel voor Spacemakers om hun werk van binnenuit te verkennen en te professionaliseren.
- 2. The Spacemaker Stories**, een serie cahiers waarin we van een afstand naar de Spacemaker-praktijken kijken en Spacemakers willen helpen nog beter op verhaal te komen over wat ze doen, waarom ze dat doen, hoe ze dat doen en wat ze daarmee aan waarde scheppen.

In het kort: waar de Toolbox de aandacht naar binnen richt (het versterken van de Spacemakerpraktijk) bestaat de Spacemaker Stories uit een verzameling verhalen, reflecties, ervaringen, beelden, concepten en ideeën die helpen Spacemaking een plek te geven in de realisatie van systeemtransities. De Spacemaker Stories zijn daarmee ook een hulpmiddel voor kunstenaars en partijen die met kunst willen werken om helder te krijgen wat de mogelijkheden met Spacemakers zijn en hoe daarin keuzes te maken die passen bij de situatie, betrokkenen en vraagstukken.

The Spacemaker Stories

Wat drijft Spacemakers? Wat zijn hun dromen? Hoe verbinden ze kunst met andere domeinen? Wat zijn hun verhalen?

Elke Spacemaker heeft een eigen verhaal. Elk proces van Spacemaking heeft een andere dynamiek, aanpak en uitkomst. De verschillende cahiers zijn geschreven als inspiratiebron voor iedereen die ruimte wil maken voor kunst. De cahiers leveren bouwstenen om een eigen of een gezamenlijk verhaal over Spacemaking vorm te geven. Ze vormen geen keurslijf of dwingend format maar leveren ingrediënten aan waarmee Spacemakers, kunstenaars en organisaties samen een narratief kunnen ontwikkelen: welke verandering willen we, wat is de betekenis van kunst, hoe kunnen we de spanning tussen kunst en andere domeinen werkzaam maken, hoe maken we ruimte voor kunst en tot wat kan dat leiden?

Die vragen, heel losjes gebaseerd op de structuur van Joseph Campbell's *The Hero's Journey*, vormen de basis van de vijf cahiers. De hoofdpersoon in deze reis is de Spacemaker:

- 1. De Roeping:** In dit cahier gaat het over the call to adventure, of waartoe Spacemakers zich geroepen voelen om ruimte te maken voor kunst in andere contexten om zo tot systeemverandering te komen. Welk verschil willen ze maken? En vanuit welk idee, waarde of overtuiging doen ze dat? Wat staat er op het spel?
- 2. De Belofte van Kunst:** Gegeven de roeping, beschrijven Spacemakers hoe ze de belofte van kunst zien voor systeemverandering. Waarom moet er ruimte voor kunst gemaakt worden? Welke rol heeft kunst in de transitie?

- 3. De Spanning:** Spacemakers betreden het relatief onbekende terrein van kunst in andere contexten, waarbij ze de spanning ervaren rondom het balanceren tussen verschillende werelden. Deze spanning kan zowel helpend als belemmerend zijn. In dit cahier wordt verder ingegaan op waar die spanning zich bevindt, waar die vandaan komt, en hoe die zich uit.
- 4. De Hulp:** Hoe maken Spacemakers ruimte voor kunst in de transitie? Wat voor ruimte is dat dan? En waar staat de Spacemaker in die gecreëerde ruimte?
- 5. De Gift:** Wat laat je achter als Spacemaker? Hoe dragen de geschenken van Spacemaking bij aan de transitie naar systeemverandering? En hoe weet of meet je de waarde van dat wat je achterlaat?

Of je nu een Spacemaker, kunstenaar, opdrachtgever, subsidieverlener of gewoon een nieuwsgierige geest bent, we nodigen je uit om deze cahiers te gebruiken als bron van inspiratie over hoe kunst kan samenwerken met andere domeinen en de waarde en het belang van Spacemakers voor deze samenwerking. Ontdek, leer en draag bij aan systeemtransitie door het omarmen van kunst én van Spacemaking.

Welkom bij The Spacemaker Stories, waar je meereist met Spacemakers die ruimte scheppen voor kunst op weg naar een volhoudbare toekomst.

Kim Caarls
Olga Mink
Marga Rotteveel
Godelieve Spaas
Jacco van Uden

De Space- makers

ART PARTNER

opgericht in 2008, is een organisatie die zich richt op het mobiliseren van hoogopgeleide creatieve denkers, zoals theatermakers, kunstenaars en filosofen, om artistieke interventies te gebruiken als katalysator voor verandering in organisaties. Ze geloven dat kunst de verborgen aspecten van systemen en processen kan onthullen en werken samen met leiders die de waarde van verbeeldingskracht en de artistieke mindset erkennen. Met hun Creative Catalyst Cycle, waarbij artistiek onderzoek centraal staat, ontwikkelen ze op maat gemaakte interventies die diepgaande veranderingen in organisaties stimuleren. Sandra Boer en Jetske Freeve, de huidige partners, fungeren als 'ruimtemakers' en faciliteren de samenwerking tussen opdrachtgevers en kunstenaars om impactvolle verandering te bewerkstelligen.

CIRCUS ANDERSOM

is het autonome makerscollectief van Esmé Calis, Martijn Engelbregt en Allard Medema, ondersteund door een keur van creatieve makers, onder zakelijke leiding van Linda Koene. Met locatiespecifieke onderzoekstrategieën verleiden ze plekken en mensen die (on)bewust om verandering verlegen zitten. Spelenderwijs helpen ze organisaties en systemen om orde op stellen te zetten. Om ingesleten patronen onder de loep te nemen en er verse alternatieven voor te ontwikkelen. Geen tijdelijke impuls, maar creativiteit als voorwaarde voor duurzame verandering. Met installaties, performances, workshops en alternatieve onderzoeksmethoden maakt Circus Andersom wakker en nodigt ze uit tot dromen. Een waaijer aan directe, artistieke en ontwapenende werkvormen stelt betrokkenen gerust en daagt ze tegelijkertijd uit om meer mens te worden. Onder de noemer Fysieke Filosofie ontwaart Circus Andersom lichaamsgeoriënteerde wijsheid om herstel van de verbinding tussen hart, hoofd en buik mogelijk te maken. Betrokkenen voelen zich uitgenodigd om met een frisse blik naar zogenaamde vanzelfsprekendheden te kijken. Circus Andersom schroomt niet te schuren en zoekt bewust de verwondering op omdat ze geloven in onontgonnen wegen binnen onze hokjesmaatschappij. Mensen mogen meer ruimte ervaren om zichzelf zijn.

FUTURE OF WORK

onder artistiek leiderschap van Olga Mink en Godelieve Spaas, is een hybride platform voor artistiek onderzoek en co-creatie. De stichting brengt nieuwe samenwerkingsvormen en duurzame strategieën rondom werk en economie tot stand, en stelt visies voor die de dialoog bevorderen over een economie waarin onze behoeften ondergeschikt zijn aan de eisen voor een gezond ecosysteem en een rechtvaardige samenleving. Ze erkennen de noodzaak om de economie te heroverwegen en verbinden op artistieke wijze sociale, economische en culturele ecosystemen, waarbij mede-eigenaarschap wordt gegeven aan makers, ontwerpers, burgers, kennisinstellingen, ondernemers en het midden- en kleinbedrijf.

IN4ART

werkt als onafhankelijk instituut voor op kunst gebaseerde, verantwoorde technologische innovaties. In4Art verbindt wetenschap, technologie en kunst en richt zich, met hun Art-Driven Innovation methode, op het creëren van ruimte voor experimenten die verantwoorde innovaties mogelijk maken. Hierbij zoeken ze naar onverwachte oplossingen om positieve, wereldwijde veranderingen teweeg te brengen. In4Art wil ideeën van maatschappelijke en economische structuren te heroverwegen door circulariteit, biodiversiteitsherstel en inclusiviteit centraal te stellen. Het potentieel van kunst in onze samenleving en economie moet benut worden volgens In4Art, om met nieuwe denkwijze onze huidige economie te transformeren en verantwoorde innovaties te realiseren.

V2_

Lab for the Unstable Media, met Michel van Dartel (directeur), is een interdisciplinair centrum voor kunst en mediatechnologie in Rotterdam, Nederland. Sinds de oprichting in 1981 biedt V2_ een platform voor kunstenaars, ontwerpers, wetenschappers, onderzoekers en ontwikkelaars om hun werk te presenteren, produceren, archiveren en publiceren op het snijvlak van kunst, technologie en samenleving. V2_ streeft ernaar om kunst en design een essentiële rol te laten spelen in de maatschappelijke inbedding van technologische ontwikkelingen. Door kritische dialoog, artistieke reflectie en praktijkgericht onderzoek verkent V2_ kwesties met betrekking tot de sociale impact van technologie.

WAAG

bevordert een kritische reflectie op technologie, ontwikkelt technologische en maatschappelijke ontwerpvaardigheden en stimuleert sociale innovatie. Samen met een team van ontwerpers, kunstenaars en wetenschappers past Waag publieke onderzoeksmethoden toe op technologie en de samenleving, met als doel zoveel mogelijk mensen te betrekken bij het ontwerpen van een open, eerlijke en inclusieve toekomst. Waag Futurelab draagt bij aan duurzaam onderzoek, ontwerp en ontwikkeling voor een rechtvaardige samenleving door opkomende technologieën te onderzoeken, culturele aannames te bevragen, te experimenteren en alternatieven te ontwerpen op basis van publieke waarden, en samen met de samenleving te werken aan een inclusieve toekomst.

Editorial

In dit cahier stellen we een van de spannendste onderwerpen centraal die je in verband kunt brengen met kunst. Alleen al de woordkeuze ligt gevoelig. We noemen het hier 'de gift'. Met een gift laat je iets achter, zet je dingen in gang, hoop je iets te veranderen. Het is een mooi woord, maar met de keuze voor 'gift' lopen we - laten we eerlijk zijn - wel een beetje om andere woorden heen. Woorden die zich toch wel opdringen. Woorden als impact, effectiviteit of meerwaarde. Lastige, beladen woorden in de kunst. En toch moeten we er iets mee.

Heel in het kort: in de ogen van de één staat 'impact' voor de alleszins redelijke verkenning van de vraag 'wat kunnen we zeggen van wat er is bereikt in het licht van de doelen?'. Voor de ander is 'impact' hét signaalwoord van het gure neoliberale rendementsdenken, verantwoordelijk voor de uitholling van de werkelijke betekenis van het woord waarde.

In dit cahier spreken we veelvuldig over impact. Ten eerste omdat het een beladen woord is, en daarmee aantrekkelijk om over te schrijven. Ten tweede omdat uitgerekend het woord impact de belofte in zich draagt om op genuanceerde wijze uitdrukking te geven aan de manier waarop 'dingen' werken en doorwerken.

Over die 'dingen'. Waar hebben we het dan over in dit cahier?

Met de cahiers willen we Spacemakers helpen verder op verhaal te komen. Hoe te spreken over wat je als Spacemaker doet, waarom je dat doet, hoe je dat doet en - het onderwerp van dit cahier - wat je daarmee hoopt te bewerkstelligen. Dan hebben we het over twee dingen.

Ten eerste over de kunst. Spacemakers maken ruimte voor kunst in andere sferen. Als pleitbezorger van de kunst is het zaak dat Spacemakers zich comfortabel voelen om te spreken over een fenomeen dat van ongreepbaarheid haar handelsmerk heeft gemaakt. Kunst beweegt op onvoorspelbare wijze. Maakt er een punt van. Kunst laat zich niet alleen slecht definiëren, ze lijkt er plezier aan te beleven dat ze slecht aanspreekbaar is op haar gedrag. Dat is een serieuze uitdaging voor Spacemakers die hun nek uitsteken voor de kunsten in sferen die niet noodzakelijk overtuigd zijn van het nut van kunsten. Hoe dan te spreken over de impact van kunst?

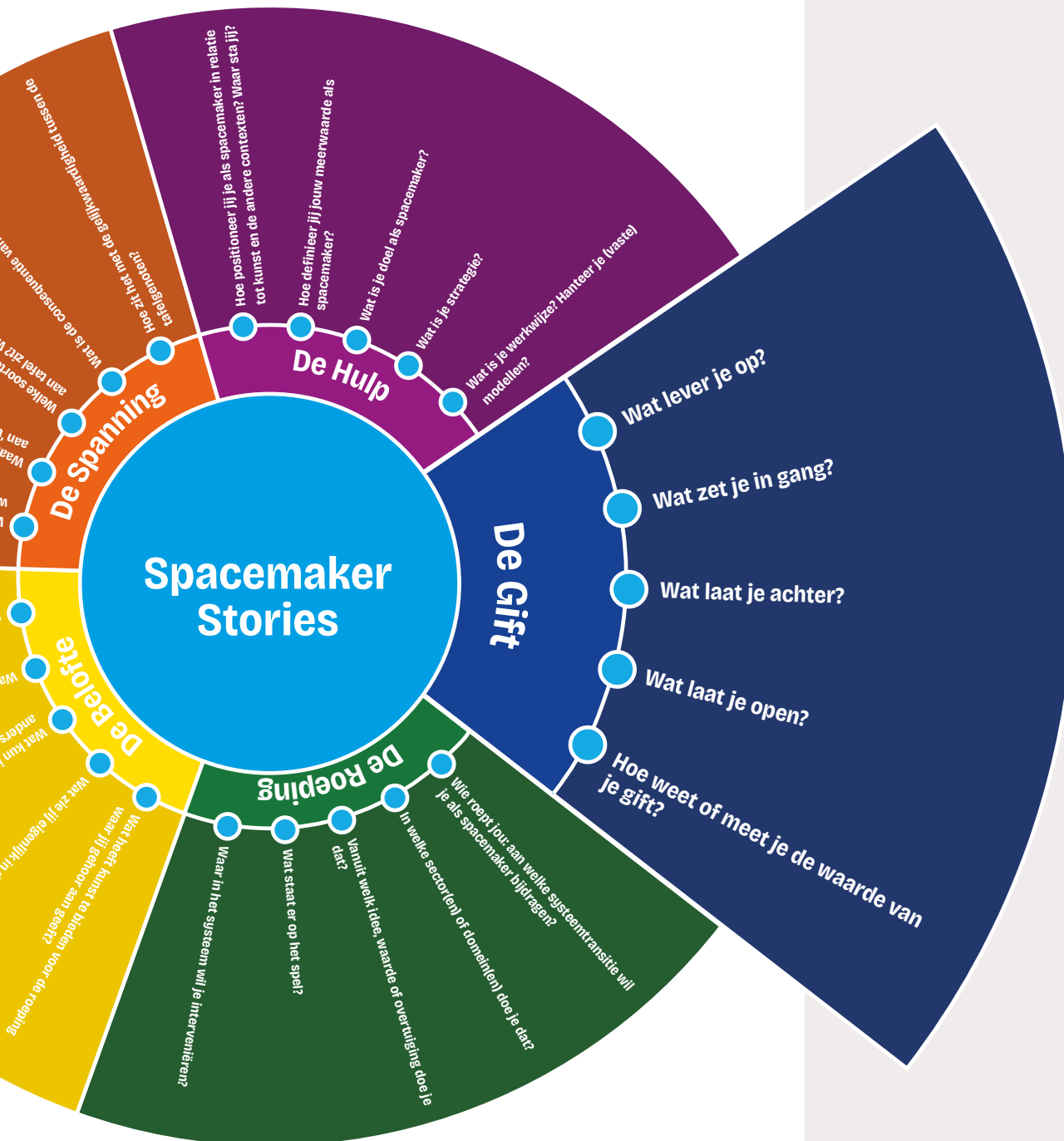
Ten tweede: de Spacemakers zelf. Als Spacemakers ruimte maken voor kunst in andere sferen rijst vroeger of later de vraag: wat is precies de meerwaarde van

de Spacemaker in dit verhaal? Als kunst andere sferen iets bijzonders te bieden heeft, waarom dan de tussenkomst van de Spacemaker? Wat voegt de Spacemaker zelf toe?

Daarover gaan we het hebben in dit cahier.

Jacco van Uden

*Spacemakers
maken ruimte
voor kunst in
andere sferen*

Spacemaker Stories

Elke Spacemaker heeft een uniek verhaal. Deze verhalen gaan over welke veranderingen ze willen, wat de betekenis van kunst is, hoe de spanning tussen kunst en andere domeinen benut kan worden, hoe ruimte voor kunst gemaakt kan worden en waartoe dat kan leiden.

We hebben zes Spacemakers vragen voorgelegd over hun verhaal. In het cahier over **De Gift** gaat het over wat je als Spacemaker achterlaat? Hoe draag je als Spacemaker bij aan de transitie naar systeemverandering? En hoe weet of meet je de waarde van dat wat je achterlaat?

We vroegen de Spacemakers om woorden te geven aan de gift.

We helpen mensen voor zich te zien hoe het ook anders kan

- ART PARTNER

Art Partner brengt een verandering op gang bij lastige vraagstukken. Een verandering die beklijft. Hun opdrachtgevers zien dat er een opening ontstaat, dat er een gesprek op gang komt dat niet meer stopt en ze ervaren dat het ook anders kan. Organisaties worden menselijker en de pioniers, aanjagers en veranderaars voelen zich gesterkt. En medewerkers voelen zich gehoord.

Art Partner zet beweging in gang door het plegen van artistieke interventies in organisaties. Dat levert veel tastbaars op. Een ervaringsgerichte onderwijsmodule, documentaire, theatrale lezing, bijzondere bijeenkomsten, programma's en trainingen. Bij alles worden tientallen tot honderden medewerkers betrokken en daarmee hebben dit soort interventies een enorme impact op de betreffende organisaties.

Art Partner vervult een pioniersrol als het gaat om ruimte maken voor de artistieke mindset van kunstenaars. Al sinds de oprichting in 2008 staat Art Partner voor de waarde van deze mindset voor organisaties. Een visie die steeds meer voet aan de grond krijgt. Mede omdat Art Partner bewijst dat het kan. En dat is hoopvol.

Handvatten om het niet-weten te omarmen

- CIRCUS ANDERSOM

Circus Andersom biedt handvatten om het niet-weten te omarmen, waardoor ruimte ontstaat voor twijfel, onzekerheid en het besef dat controle een illusie is. Ze hanteren vaak anti-methodes, 'demethodes' genaamd, die niet gericht zijn op specifieke uitkomsten maar eerder ontvouwen en afbreken. De kern van deze gift is introspectie, waarbij het lichaam, ontmoetingen en nieuwsgierigheid centraal staan.

Circus Andersom laat voor de achterblijvers ruimte en tijd achter, om zaken op alternatieve wijze aan te pakken, zonder strikte instructies over hoe deze geschenken moeten worden ontvangen en toegepast. De waarde wordt niet alleen gemeen door praktische evaluaties en feedback, maar ook door het innerlijke kompas van Circus Andersom, dat fungeert als het meest waardevolle feedbackmechanisme.

Wij willen zichtbaar maken wat onzichtbaar is en ongehoorde stemmen laten horen

- FUTURE OF WORK

Future of Work produceert verschillende resultaten, waaronder tentoonstellingen, presentaties, workshops, praktijkgericht onderzoek, samenwerkingen, interactieve ruimtes voor dialoog, installaties, subsidieaanvragen en het faciliteren van verbindingen tussen individuen. Ze brengen verandering teweeg door nieuwe perspectieven te introduceren, experimenten te stimuleren, samenwerkingen te faciliteren en ideeën en praktijken te bevorderen voor een economie die niet wordt aangedreven door concurrentie en winstmarges.

De bijdrage van Future of Work komt op verschillende manieren tot uiting: door nieuwe kunstprojecten, interventies en samenwerkingen; door het inspireren van mensen tot de gedachte dat de economie een verhaal en geen natuurwet is, door het creëren van kansen voor ontmoetingen tussen mensen met verschillende achtergronden in een continu, artistiek collaboratief actieonderzoek.

De waarde van hun bijdragen doet zich voor in het samen maken van nieuwe verhalen en experimenten. Enthousiasme, gesprekken op het scherpst van de snede, schurende ontmoetingen en mensen die in beweging komen ziet Future of Work als een indicator van verandering.

Oplossingsvermogen en inspiratie voor transitievraagstukken

- IN4ART

Vanuit hun roeping om bij te dragen aan transitievraagstukken, zet In4Art een nieuwe manier van werken in gang binnen het innovatiedomein, gebaseerd op art-driven innovation en multidisciplinaire samenwerking met kunstenaars.

In4Art besteedt veel aandacht aan het impactvraagstuk. Ze herkennen en erkennen de behoefte om impact gestructureerd te benaderen en waar mogelijk meetbaar te maken. Met hun eigen PESETABS-analyse proberen ze de effecten van art-driven innovation zo precies mogelijk te beschrijven en de waarde van die innovaties te bepalen voor verschillende domeinen en sectoren. In4Art is voortdurend op zoek naar nieuwe manieren om impact te maken en delen, bijvoorbeeld met behulp van storytelling.

Hopelijk maken we ruimte waarin mensen zich primair gaan bekommeren om elkaar en de wereld

- V2_

V2_ wil de wereld kunst bieden, in lijn met hun roeping, en de bijbehorende voorwaarden die nodig zijn om relevante kunst te kunnen creëren voor een hoogtechnologische samenleving. Dit omvat aspecten zoals talentontwikkeling, ruimte voor experiment, gedegen ondersteuning, professionele uitwisseling, netwerken, publieksbereik en financiering.

V2_ wil andere gedachten over technologische vernieuwing in beweging zetten, dan de gedachten die doorgaans worden gevoeld. Ze streven ernaar om ruimte achter te laten waarin mensen zich in de eerste plaats bekommeren om elkaar en de wereld.

De waarde van hun bijdrage wordt niet alleen gemeten aan de hand van formele criteria zoals publieksbereik, publieksonderzoek en aantallen presentaties, maar vooral op basis van de inspiratie die zij zelf, de kunstenaars waarmee ze samenwerken, de betrokken partners en het publiek uit het werk halen.

We leave behind a hunger for more

- WAAG

Als Spacemakers wil Waag bijdragen aan de wereld: de productie van relaties, netwerken, methoden en kennis in contexten die zich richten op gedeelde zorgen over een eerlijk nu en de toekomst voor mens en meer-dan-mens. Ze brengen dialogen en nieuwsgierigheid op gang, en hopen zo een honger naar meer achter te laten. Hun nalatenschap omvat ook nieuwe onderzoeksvragen. De waarde van de bijdrage van Waag wordt niet gemeten op een conventionele manier; het is eerder af te lezen aan de groeiende vraag naar Spacemaking die bij Waag binnenkomt.

Impact: over de meerwaarde van kunst, Spacemakers én een concept

JACCO VAN UDEN

In dit artikel gaan we dieper in op de vraag hoe we taal kunnen geven aan de impact van Spacemakers die ruimte maken voor kunst in andere sferen. Die vraag kunnen we niet goed beantwoorden zonder korte omweg. Voordat we iets kunnen zeggen over de meerwaarde van de Spacemakers zelf, moeten we eerst ingaan op de beladen dynamiek die ontstaat wanneer we kunst en impact met elkaar in verband proberen te brengen.

In *Het streven* [1] vraagt kunstcriticus Hans Den Hartog Jager zich hardop af of hedendaagse kunst de wereld kan verbeteren. De complexiteit van die vraag voert de auteur terug tot (het ideaal van) de romantische kunstenaar. Aan het einde van de achttiende eeuw, zo stelt Den Hartog Jager, concludeerden steeds meer westerse schrijvers, denkers en kunstenaars dat met de intellectuele en technologische vernieuwingen van de twee eeuwen daarvoor te veel nadruk was komen te liggen op de rede. Als tegenreactie ontstond rond 1780 in de kunst “meer plaats voor emotie, voor het onbeheersbare en, daaruit bijna automatisch voortvloeiend, het individu” [2]. Dit moment markeert de geboorte van een tot dan toe onbekend type kunstenaar: de romanticus voor wie persoonlijke vrijheid, zowel in vorm als in inhoud, het ultieme streven zou worden.

Met de verwezenlijking van het romantische kunstideaal is volgens Den Hartog Jager een ‘muur’ opgetrokken die tot op de dag van vandaag doorwerkt: de muur die de kunstwereld scheidt van de maatschappij. Voor romantische kunstenaars

betekent de muur dat er van buiten het artistieke domein nauwelijks grenzen worden gesteld aan wat de kunstenaars mogen uitdrukken en aan de manier waarop zij dat doen: “een eigen wereld, een eigen universum waarin eigen wetten en regels gelden en waarin ze zo min mogelijk iets aantrekken van de (objectieve) buitenwereld.” [3]

Met de terugtrekkende beweging uit de wereld schept de kunstenaar vrijheid voor zichzelf. Maar voor die bevochten ruimte wordt ook een prijs betaald, namelijk dat het werk van de kunstenaar vanaf de andere kant van de muur kan worden afgedaan als wereldvreemd. Als ‘slechts kunst’.

De kunst waar we het in dit cahier over hebben is de kunst die muren wil slechten. Kunst die buiten de kunstwereld impact wil maken. Kunst die zich daarmee heeft te verhouden tot ‘wereldse’ eisen.

Als kunst zich uitstrekt naar andere domeinen, en dus iets wil betekenen buiten de kunstwereld, hoe dan in te gaan op de vragen die zich vroeg of laat aandienen? Vragen als: wat heeft kunst de niet-kunstwereld te *bieden*? Wat *doet* kunst concreet op vreemd terrein? Hoe *effectief* en *efficiënt* zijn artistieke interventies, ook op langere termijn? Vragen, kortom, die zich richten op de impact van kunst.

Als we dit soort vragen proberen te beantwoorden, is het goed om onderscheid te maken tussen de verschillende ‘scholen’ die zich buigen over de kwestie kunst & impact.

Impact in perspectief

Een eerste school – laten we ze de Autonomen noemen – stelt dat we het gesprek over de impact van kunst helemaal niet zouden moeten *willen* voeren. Kunst heeft aan niets en niemand verantwoording af te leggen, anders dan aan de Kunst zelf. *Art pour l'art* dus en áls de kunst al uitreikt naar andere sferen, dan is dat om 'de wereld' te becommentariëren, niet om zich eraan te onderwerpen. Hoewel over en voor deze school veel te zeggen is, en hoewel geluiden uit deze school regelmatig doorklinken in gesprekken over kunstprojecten die in SUSTAIN centraal staan, gaan we niet verder in op de principiële bezwaren van de Autonomen. In SUSTAIN hebben we het over kunst die moedwillig buiten haar oevers treedt en daarmee de verwachtingen van de sferen die zij opzoekt op een of andere manier moet aangaan.

Dat gebeurt zeker in de tweede school, die we de Meedenkers zouden kunnen noemen. Deze school gelooft in de maatschappelijke, sociale of economische waarde van kunst en ziet volop mogelijkheden om de impact van kunst uit te drukken, anders dan in zuiver artistieke termen. Meedenkers wijzen er bijvoorbeeld op dat een levendige culturele scene – denk aan aanwezigheid van kunstenaars, muzikanten, ontwerpers en andere creatieve professionals – een sleutelrol speelt bij gewenste stedelijke groei [4]. Voor de Meedenkers geldt: zolang kunst goed scoort op de *performance indicators* van het domein waartoe zij zich uitstrekt – groei van de (lokale) economie, meer sociale cohesie in de buurt, een aantrekkelijker vestigingsklimaat, een impuls aan technologische innovaties, etc. – staat de impact van kunst niet ter discussie. Ook de zienswijze van deze school laten we grotendeels buiten beschouwing in dit cahier. De kunst die de Meedenkers voor ogen hebben committeert zich eerder aan de spelregels van het domein dat zij bezoekt dan dat zij die be vraagt. Omdat SUSTAIN zich richt op kunst die geen assimilatieplannen heeft maar assertief probeert bij te dragen aan betekenisvolle transities in andere sferen, leggen we de focus op de derde school.

De derde school wordt gevormd door de Tegenzoekers. Kunst houdt zich hier niet principieel afzijdig van andere domeinen en becommentarieert haar ook niet van een veilige afstand, van binnen de ommuring. Maar in de ogen van de Tegenzoekers is het ook niet aan de kunst om zich netjes aan de regels te houden van sferen die zij opzoekt. Kunst verhoudt zich hier actief en kritisch tot wat binnen het domein wordt gezien als vanzelfsprekend, logisch, normaal, onvermijdelijk en goed uit te leggen. De derde school vertrekt vanuit het idee dat er ruimte is voor verandering én veronderstelt dat kunst daarin een rol kan spelen. Deze derde school staat centraal in SUSTAIN. En juist hier speelt de vraag naar impact het duidelijkst.

Zoeken naar betekenisvolle impact

Bij de Tegenzoekers begint de vraag naar impact met een positieve grondhouding naar het potentieel van de kunsten. Met andere woorden, de hoofdvraag is niet *of* kunst ertoe doet, maar *hoe* kunst haar transformatieve krachten kan inzetten en communiceren [5].

Maar hoe aantrekkelijk het ook kan zijn om de hoe-vraag centraal te stellen en het impactgesprek direct toe te spitsen op het vinden van slimme manieren om de meerwaarde van kunst aan te tonen, we ontkomen er niet aan om stil te staan bij het fenomeen impact: wat is dat eigenlijk?

Een mooie aanzet tot een antwoord op die vraag wordt gegeven door Lynn Berger in de Nederlandse online krant De Correspondent. Al in 2016 [6] schrijft zij dat het begrip impact overal opduikt:

“Je zou misschien kunnen zeggen dat het simpelweg een nieuwe, meer sexy term is voor wat voorheen ‘engagement’, ‘de wereld verbeteren’, ‘agenderen’ of ‘een bijdrage leveren’ werd genoemd. Of ‘effect’ of ‘uitkomst’ of ‘consequenties.’ Dat de mensheid nu eenmaal eens in de zoveel tijd moe is

Ook in de kunstwereld blijkt ‘impact’ vaak een manier om over samenwerking en interactie te spreken, en dan met name tussen kunstenaars en niet-kunstenaars ...

De meerwaarde van de Spacemaker ligt niet in het kapitaliseren van de afstand tussen partijen, maar juist in het organiseren van hun nabijheid

van zijn oude woorden en nieuwe nodig heeft, om zichzelf weer enthousiast te krijgen.”

Maar de opwinding rond het woord impact getuigt volgens Berger van iets dat dieper graaft: “Het vertelt iets over hoe we de wereld beleven: als in toenevende mate complex. Ook geeft het aan waar we een beetje klaar mee zijn: rechtlijnige meetmethodes en simplistische scoreborden.” Berger haalt in dit verband Sadik Harchaoui van Society Impact aan: “Vóór impact werden andere termen gebruikt: ‘output’ bijvoorbeeld, of ‘outcome’ of ‘effect’ of ‘efficiëntie.’ Maar die begrippen kregen al snel een ‘instrumenteel karakter’: die output of die outcome moest gemeten worden, en dat betekende vaak: tellen”.

En ja, constateert Berger, het is eigenlijk best wonderlijk dat we in onze ambitie om recht te doen aan de inherente complexiteit van de wereld teruggrijpen op een term die we lang in verband brachten met films over komeetinslagen of de prima uit te rekenen baan die biljartbal B zal afleggen nadat deze in beweging is gezet door biljartbal A. Een gevalletje “rekkelijkheid van taal” volgens Berger: impact heeft in de loop der tijd alle associaties met rechtlijnigheid, voorspelbaarheid en plat oorzaak-gevolg denken weten af te schudden. Impact is komen bovendrijven als begrip dat op alle fronten breekt met haar verleden. De belangrijkste ‘winst’ in de evolutie van het begrip is dat in het gebruik van het woord impact de nadruk is komen te liggen op de wederkerigheid van de beïnvloeding: “waar ‘impact,’ in de oorspronkelijke betekenis, vrij eenvoudig, voorspelbaar en meetbaar lijkt – ik zeg of doe iets, jij ondervindt daar de consequenties van – daar wordt de term nu juist gebruikt om complexiteit, uitwisseling en interactie aan te duiden.”

Zo ook in het domein van de kunsten. Berger: “Ook in de kunstwereld blijkt ‘impact’ vaak een manier om over samenwerking en interactie te spreken, en dan met name tussen kunstenaars en niet-kunstenaars ... Geen eenrichtingsverkeer dus, maar een uitwisseling; geen inslag, maar ‘een botsing van werkwijzen en van wat belangrijk wordt gevonden”.

Dat we de impact van kunst in andere sferen niet moeten willen snappen binnen een frame waarin de actieve kunst haar stempel drukt op een passief toepassingsgebied is precies het punt dat Berthoin Antal en Strauß maken. Op basis van hun onderzoek komen zij onomwonden tot de conclusie dat je de bewijslast voor het maken van impact nooit alleen bij de kunsten kunt leggen.

Berthoin Antal en Strauß [7] deden onderzoek naar artistieke interventies in organisaties maar hun bevindingen lijken breder getrokken te kunnen worden. Hun conclusie luidt dat kunst alleen iets kan betekenen in en voor de andere sfeer als die sfeer zich open, welwillend en ontvankelijk opstelt. Ja, kunstenaars hebben zich te verhouden tot hun nieuwe werkomgeving en zij moeten de kwaliteiten en vaardigheden ontwikkelen om in die nieuwe context effectief te kunnen zijn. Maar ook ‘de ander’ – de sfeer of het domein waar de kunst inzet op betekenisvolle verandering – moet investeren in een geslaagde uitkomst. Die investering begint bij oprechte en blijvende toewijding aan het project, en vertaalt zich bijvoorbeeld in genoeg tijd, middelen en aandacht voor de artistieke interventie: nemen we het écht serieus, is er “ownership”? Geen impact, zo benadrukken Berthoin Antal en Strauß, als het bij de betrokkenen aan de wil en de moed ontbreekt om mee te gaan in processen die bijna per definitie onvoorspelbaar zijn.

Investeren in impact betekent ook dat energie wordt gestoken in het “shared sense-making” van wat de artistieke interventie aan het licht brengt: nemen we de tijd en moeite om met elkaar te snappen wat er gebeurt? Ook als dat niet direct duidelijk is, of wanneer inzichten ongemakkelijk of pijnlijk blijken te zijn? Maar misschien wel de belangrijkste randvoorwaarde voor artistieke interventies met impact is dat betrokkenen zich *aan elkaar aanpassen*. Alleen wanneer iedereen bereid en in staat is om het proces te geven wat het nodig heeft, zo concluderen Bertoin Antal en Strauß, verschijnt impact als reëel scenario.

Over de meerwaarde van Spacemakers

En precies hier ligt een belangrijke rol weggelegd voor wat Berthoin Antal [8] de intermediair noemt: derde partijen die het als hun taak zien om de “culturele scheidslijn” tussen kunst en andere domeinen te overbruggen: partijen die de waarden, codes en praktijken van beide werelden begrijpen en die in staat zijn om de werelden bij elkaar te brengen. Om effectief te kunnen zijn in het verbinden van die werelden, hebben de intermediairs volgens Berthoin Antal uiteenlopende rollen te spelen, zoals het vinden en houden van focus, het aanreiken van een raamwerk om de samenwerking te structureren, het adresseren van conflicten in de samenwerking, het monitoren van de voortgang en het evalueren van de resultaten. Intermediairs zijn er in alle soorten en maten en de uiteenlopende manieren waarop intermediairs invulling geven aan hun rol brengt Berthoin Antal tot de conclusie dat we niet moeten zoeken naar standaardrecepten maar dat we er goed aan doen om intermediairpraktijken in beeld te blijven brengen om van te leren.

Met SUSTAIN hebben we geprobeerd precies dat te doen. We hebben zes Spacemakers onderzocht en zijn in lijn met eerdere onderzoeken naar derde partijen tot de conclusie gekomen dat de onderlinge verschillen groot zijn. In de cahierreeks laten we zien dat de verschillende Spacemaker-praktijken zich vormen langs specifieke ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenissen. Iedere Spacemaker heeft een eigen roeping, een eigen kijk op de belofte van kunst, een eigen idee van hoe het beste hulp kan worden geboden aan de ontmoeting van verschillende werelden, een eigen manier van omgaan met spanningen in die ontmoeting. En, vanuit al die eigenheid, een eigen manier van het creëren van meerwaarde.

Met de ontwikkeling van de Spacemaker Toolbox [9] hebben we binnen SUSTAIN recht willen doen aan de grote variëteit van de Spacemaker-praktijken. Spacemakers kunnen met behulp van de Toolbox kritisch reflecteren op de eigen werkwijze en

onderzoeken langs welke nieuwe lijnen zij hun praktijk (in de toekomst) zouden kunnen vormgeven. In lijn met wat Berthoin Antal voorstelt: geen Toolbox met standaardrecepten, maar het eigene van de verschillende Spacemaker-praktijken verder proberen te brengen.

Maar gegeven al die variëteit en eigenheid, wat bindt de Spacemakers?

Waar laat je je als ‘Spacemakerbranche’ op voorstaan? Wat is de toegevoegde waarde van ‘de Spacemaker’ in de vele aspecten van het maken en houden van ruimte voor kunst? Hoe je als sector te positioneren en profileren?

De vele en soms grote verschillen in de werkwijzen van de onderzochte partijen binnen SUSTAIN kunnen niet verhullen dat er één aspect is dat centraal staat in de manier waarop alle Spacemakers impact maken: wanneer zij ruimte maken voor kunst in een ander domein, zien Spacemakers het als hun taak dat ‘dingen blijven stromen’. Impact, zo zagen we Lynn Berger vaststellen, gaat over beïnvloeding over en weer. Berthoin Antal en Strauß concludeerden dat artistieke interventies alleen werken als *alle betrokken partijen in beweging komen en zich aan elkaar aanpassen*. Het bij elkaar komen, maar vooral het bij elkaar blijven van de verschillende werelden is in niets een vanzelfsprekendheid. De Spacemaker lijkt een cruciale rol te spelen in de *duurzame* verbinding tussen de kunst en andere domeinen.

Binnen SUSTAIN is lang, heel lang gezocht naar een passende omschrijving voor de onderzochte partijen. Bestaande en voor de hand liggende begrippen als ‘broker’ en zelfs ‘intermediair’ werden als uiteindelijk onbevredigend ervaren omdat ze te zeer de associatie oproepen van een partij die zich tussen andere partijen plaatst. Een persoon of organisatie van wie de eigen overbodigheid altijd op de loer ligt (‘cut out the middle man’) en die er dus belang bij heeft dat de bemiddelde partijen op zekere afstand van elkaar blijven. De meerwaarde van de Spacemaker, zo blijkt

het SUSTAIN-onderzoek, ligt niet in het kapitaliseren van de afstand tussen partijen, maar juist in het organiseren van hun nabijheid. Het bij elkaar brengen van verschillende werelden, de condities verzorgen die maken dat die nabijheid ‘iets’ kan opleveren en het bij elkaar houden van de partijen wanneer die nabijheid niet direct tot klinkende resultaten leidt – het lijkt de essentie van het Spacemakerschap.

Spacemaking gaat over het maken van ruimte voor kunst. Maar misschien gaat het nog wel nadrukkelijker over het zorgdragen voor een duurzame openheid. Over het voorkomen dat de ruimte die nodig is om transities op gang te brengen zich sluit. Waar de kunst zich wil uitstreken naar een andere sfeer, waar die sfeer oprecht nieuwsgierig is naar hoe kunst kan helpen bij het maken van transities die ertoe doen – zelfs daar, zelfs dan, lijkt de speel-, denk- en maakruimte die daarvoor nodig is zich soms makkelijker te sluiten dan te openen.

Iedereen kan een introductie verzorgen en partijen bij elkaar brengen die elkaar niet snel zouden ontmoeten. Maar zorgen dat ‘dingen blijven stromen’. Dat is misschien wel de hoogste vorm van impact die een Spacemaker kan maken.

Referenties

- [1] Den Hartog Jager, H. (2014) Het Streven: kan hedendaagse kunst de wereld verbeteren? Amsterdam: Athenaeum.
- [2] Ibidem. 14.
- [3] Ibidem. 74.
- [4] <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-creative-cities-unequal>
- [5] <https://www.linkedin.com/advice/0/what-some-challenges-limitations-measuring>
- [6] <https://decorrespondent.nl/4183/het-toverwoord-van-deze-tijd-is-impact-maar-wat-betekent-het/8b8a69e3-25a1-092f-2611-30472a6fa5c2>
- [7] Berthoin Antal, A. & A. Strauß (2014) Not only art’s task – Narrating bridges between unusual experiences with art and organizational identity. Scandinavian Journal of Management (2014) 30, 114–123
- [8] Berthoin Antal, A. (2012). Artistic intervention strategies and their intermediaries: a comparative analysis. Organizational Aesthetics, 1, 44-67
- [9] <https://lectoraatchangemanagement.nl/sustain/>

Impact voor onze leefwereld

MYRIAM VANDENBROUCKE

“Perhaps art is just an excuse to connect on a deeper human to human level with one another?”

- Narges Mohammadi, kunstenaars,
programmamaker en DJ

Kunst krijgt betekenis in interactie met ons. Dit is de magie van kunst. Dit is wat kunst kunst maakt. Zonder ons zou kunst geen betekenis hebben en dus niet bestaan. Ik zie een parallel met de ubuntu-filosofie, namelijk dat we zijn omdat er een ander is: *Ik ben omdat wij zijn*. En op deze twee uitgangspunten verder bouwend: is kunst ook een existentieel deel van ons mens-zijn?

Wij mensen geven kunst betekenis. Dit doen we automatisch en vaak met overgave. Ieder doet dat voor zichzelf, op eigen wijze, vanuit de eigen ervaringen, kennis, genen of opleiding. Juist dat eigene maakt dat we niet van tevoren kunnen voorspellen hoe, waar en voor wie kunst haar ‘doorwerking’ zal hebben, wat de *impact* zal zijn.

Sinds enkele jaren bied ik mijn freelance diensten aan onder de noemer ‘impact management en onderzoek in de culturele sector’. Dat wringt. Omdat ik - zoals ik hierboven uiteenzette - niet denk dat de inhoud van de impact van kunst te voorspellen valt. En toch geloof ik dat impactonderzoek, in de zin van nadenken over hoe, waar en wanneer kunst een rol speelt in ons leven, belangrijk is. Zoals Philip Yenawine, grondlegger van Visual Thinking Strategies, schreef: “De rol van kunst is de laatste eeuwen verschoven van het verbeelden van diepgewortelde gemeenschappelijke waarden naar

het uitdrukken van ideeën en gevoelens van individuele kunstenaars. Daarmee voelt het als ver weg van ons dagelijks leven.” Ik wil dat kunst voor iedereen weer gaat voelen als onderdeel van ons dagelijks leven, van onze leefwereld. Daar kan impactonderzoek aan bijdragen.

Impactonderzoek naar kunst in onze leefwereld: hoe doe je dat dan? Daar is veel over te zeggen. Een van de dingen die ik in de afgelopen jaren heb geleerd is niet alleen te onderzoeken op basis van ‘deliverables’, maar ook op zoek te gaan naar ‘discoverables’. ‘Deliverables’ staan doorgaans in een activiteitenplan, Excel sheet of Theory of Change. Deze toets je aan de hand van een indicatorenset, gebruikmakend van vooraf bepaalde databronnen. ‘Discoverables’ daarentegen verwijst naar dat wat zich aandient en ontplooit, bijvoorbeeld in een proces, ontmoeting of eindproduct, zonder dat je daar vooraf uitspraken over hebt gedaan en zonder dat je gericht gaat zoeken. Om ‘discoverables’ niet te missen moet je vooraf gevormde verwachtingen opzij zetten, oprecht náást een project gaan staan, en je bescheiden opstellen; wellicht niet eens als De Onderzoeker. Anders gezegd, wanneer je met open blik naar (mogelijke) impact kijkt, zul je nog veel meer plekken ontdekken waar kunst doorwerkt.

Dr. Myriam Vandenbroucke ondersteunt initiatieven en organisaties in de culturele sector met het verkrijgen van inzicht in impact, het meetbaar maken van impact en waar nodig het vergroten van impact.

Om ‘discoverables’ niet te missen moet je vooraf gevormde verwachtingen opzij zetten, oprecht náást een project gaan staan en je bescheiden opstellen

Het bedrijfsleven voelt al de druk om te presteren. Ze moeten met innovatieve producten komen. Ze moeten altijd de economische waarde rationaliseren en uitleggen. Als de kunstenaar samenwerkt met een mkb-bedrijf, bevindt dat bedrijf zich voortdurend in overlevingsmodus. En heel begrijpelijk rijst dan de vraag naar de waarde van samenwerken met een kunstenaar. Dit legt veel druk op de kunstenaar. De reden waarom mijn feedback soms misschien overkomt alsof ik de kunstenaar verdedig, is omdat ik probeer de positie van de kunstenaar ook aan het bedrijfsleven over te brengen.

- De Spacemaker

Wij leveren met onze projecten een bepaald soort waarde die moeilijk te meten is, maar waarvan ik wel denk dat die financieel veel meer waard is dan dat wij er over het algemeen voor worden betaald.

- De Kunstenaar & Spacemaker

Hoe beter het loopt, hoe onzichtbaarder je werk.

- De Spacemaker

Als je je als kunstenaar niet zelf verstaanbaar kan maken, maak je slechte kunst.

- De Kunstenaar

In4Art over impact

JACCO VAN UDEN

In het hoofdartikel van dit cahier wordt gesproken over de 'evolutie' van het begrip impact. Impact heeft zich tot het begrip ontwikkeld waarmee we de nuance opzoeken. Impact staat voor het besef dat het in de regel ondoenlijk is om te spreken over hét effect of over dé meerwaarde van kunst. Door te spreken in termen van impact hopen we recht te doen aan de complexiteit en de gelaagdheid van wat kunst in andere sferen aan betekenisvolle transities in gang kan zetten. Maar het gebruik van het woord impact getuigt óók van een behoefte aan precisie: wat weten we nu écht van wat kunst buiten het artistieke en culturele domein voor elkaar weet te krijgen? Het begrip impact, zo zou men kunnen stellen, helpt om te balanceren tussen enerzijds het verlangen om 'dingen zicht- en aantoonbaar te maken' en anderzijds de onderkenning dat 'niet alles wat telt meetbaar is, en dat niet alles wat meetbaar is telt'.

Hoe gaan Spacemakers zelf in de praktijk om met deze balanceeract van het impactdenken?

In dit artikel leggen we die vraag voor aan Lija en Rodolfo van In4Art.

We doen dat aan de hand van E-missions, een project dat inzicht biedt in de duurzaamheid van een 'digitale lifestyle': wat is de verborgen ecologische impact van ons digitale gedrag? E-missions laat zien en ervaren wat we aan CO₂-uitstoot produceren door

bijvoorbeeld te mailen, online te gamen, blockchain te gebruiken of video's te streamen. E-missions is ontwikkeld door In4Art, in samenwerking met kunstenaar Leanne Wijnsma, creative developer Yoeran Luteijn en wetenschapper Jens Gröger.

E-missions bestaat uit verschillende deelprojecten, met elk hun eigen functie. Zo zet *de Sensing CO₂ proeverij* koolstofdioxide om in een zintuiglijke smaakbeleving. CO₂ is een geurloos gas en onzichtbaar voor het menselijk oog. In enkele uitzonderingen is het gas zichtbaar, bijvoorbeeld als bubbels in bruisend mineraalwater of frisdrank. Sensing CO₂ maakt gebruik van de sensatie van een koolzuurhoudende drank: de toegevoegde CO₂-bubbels activeren de tongreceptoren, terwijl de hoeveelheid de intensiteit bepaalt. Een minimale toename kan plezier snel veranderen in ongemak. Sensing CO₂ wil abstracte getallen verbinden met directe ervaring, wetenschappelijke data met menselijke zintuigen en daarmee aanzetten tot bewustwording. Het *Emissions.nl platform* biedt gebruikers de mogelijkheid om de eigen digitale voetafdruk te berekenen met tips om deze te minimaliseren. En met de door E-missions ontwikkelde *Digital Etiquette* tool kan elke organisatie, elk team of elke groep medewerkers een gedragscode bespreken, definiëren en toepassen om de digitale werkwijze van de eigen organisatie groener te maken en zo bij te dragen aan de duurzaamheidsstrategie. Zie voor info: www.e-missions.nl/

Afbeelding 1: E-missions

In de projecten van In4Art is kunst de drijvende kracht. Om zicht en grip te krijgen op het inherent open karakter van artistieke projecten hebben Lija en Rodolfo het PESETABS-model ontwikkeld. PESETABS is een diffusiemodel om bij multidisciplinaire samenwerkingsverbanden de uitkomsten van *art-driven* experiments te analyseren en de innovatiewaarde van die experimenten te verspreiden. PESETABS verkent de (mogelijke) impact van projecten door te kijken naar spill-over effecten in acht verschillende 'overloopgebieden': Policy, Ecology, Society, Economy, Technology, Art, Business en Science. [1]

De structuur en fasering die het PESETABS-model aanreikt heeft Lija en Rodolfo in staat gesteld om een gedetailleerde infographic te maken van de werking en doorwerking van E-missions. Niet alleen om zicht te krijgen op het effect van dit specifieke project maar ook om met elkaar in meer algemene zin te reflecteren op het fenomeen impact. Wat 'telt' als impact? Hoe ziet impact er concreet uit? Wat en wie neem je mee in het plaatje? Waar en hoe hebben wij als Spacemaker een rol te spelen in het impactverhaal?

De infographic doet verslag van de zoektocht naar een antwoord op de vraag: wie raakte wanneer en op welke manier betrokken bij het project en tot wat heeft die betrokkenheid geleid? Lija en Rodolfo kozen voor een nauwgezette reconstructie van E-missions. Ze zijn de projectarchieven ingedoken, hebben als co-producenten het project uitvoerig onderling besproken, en hebben gebruikers van de uitkomsten gevraagd naar de details van hun betrokkenheid: hoe en wanneer ben je in aanraking gekomen met E-missions? Welk aspect van het project heeft jouw eigen werk beïnvloed? Hoe en waar heeft E-missions iets toegevoegd? Waar kunnen we dat concreet terugzien?

De reconstructie bevestigt dat ook in het geval van de vraag naar impact, detail en overzicht geen natuurlijke bondgenoten zijn. Hoe meer tijd je neemt om recht te doen aan de rijkheid van een project, hoe meer er moet worden meegenomen in het grote

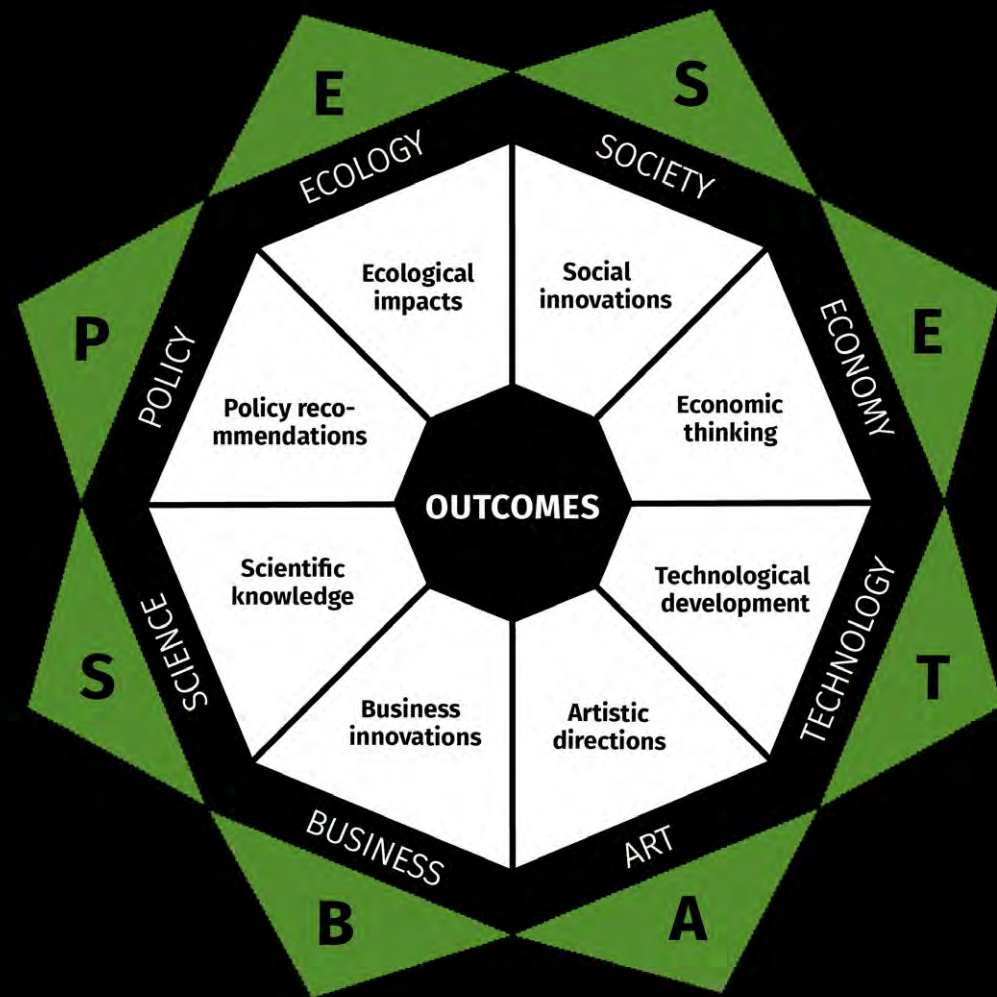
plaatje, en hoe lastiger het wordt om in ondubbelzinnige termen te spreken over dé impact van hét project. Impact, zo vonden Lija en Rodolfo, is namelijk geen aanwijsbaar eindpunt, geen product. Impact is een proces dat zich voortdurend ontvouwt en op nieuwe plekken steeds andere verschijningsvormen aanneemt. Dat levert voldoende hoofdbrekens op. Welke van die verschijningsvormen heb je op de radar? Hoe herken je ze? En hoeveel tijd 'gunnen' we een project om impact te genereren, hoe lang werkt iets door?

Allemaal vragen die samenkomen in die ene vraag: wat kunnen we redelijkerwijs herleiden tot E-missions?

Juist het feit dat de precieze loop der dingen al snel onderwerp van discussie wordt, maakt de reconstructie een waardevolle exercitie voor Lija en Rodolfo: hebben wij als Spacemaker altijd goed zicht op waarom zaken gaan zoals ze gaan? En hebben we altijd een actieve rol gehad in de doorwerking van E-missions in de verschillende richtingen? Door te bouwen aan de infographic en met elkaar te reflecteren op de relatie der dingen, momenten en mensen kregen Lija en Rodolfo steeds meer gevoel en beeld bij de wordingsgeschiedenis en de impact van het E-missions project.

De infographic visualiseert dat E-missions haar weg vond naar de televisie (een aflevering van VPRO's De Dikke Data Show [2]), naar de overheid (als checklist voor beleid) en naar de collegebanken van verschillende universiteiten en hogescholen. Rodolfo: "De reconstructie laat duidelijk zien dat dingen tijd nodig hebben om te ontwikkelen en rijpen voordat ze kunnen landen in een context. Soms moet een partij drie, vier, vijf keer met een project geconfronteerd worden voordat ze er iets mee gaan doen. Dan gaat het eerst in de la en wordt het er later weer uitgehaald."

En hoe meer je inzoomt, hoe meer je je realiseert dat je, in de woorden van Rodolfo, "de serendipiteit, de meanderende ontwikkeling van ideeën" niet altijd kunt orkestreren. Het maken van een infographic zet

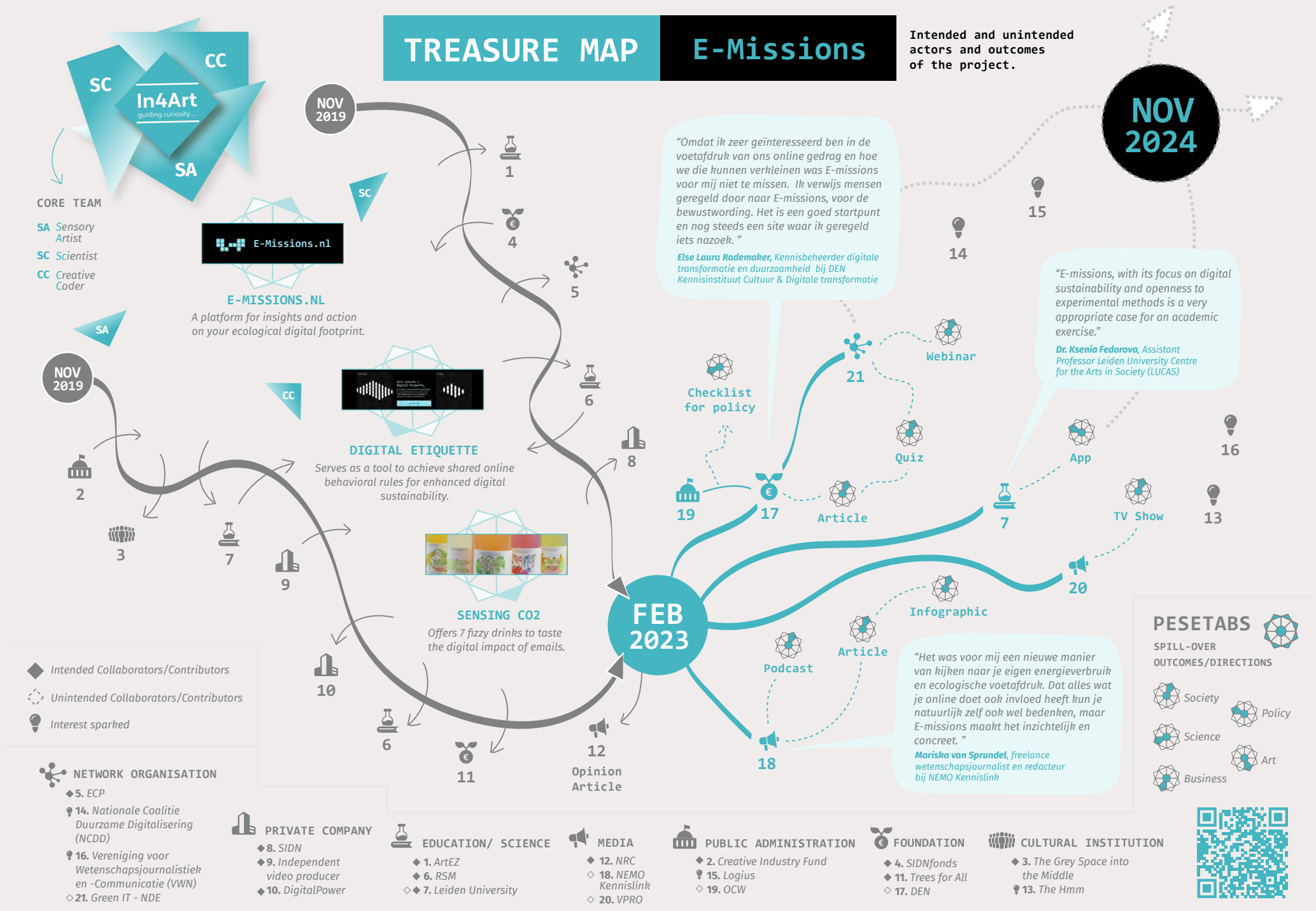

Afbeelding 2: PESETABS Model

TREASURE MAP

E-Missions

Intended and unintended actors and outcomes of the project.

Afbeelding 3: Treasure map E-missions

E-Missions.nl

7.4 µg CO₂

Afbeelding 4: E-missions.nl, de verborgen ecologische impact van ons digitale gedrag

aan tot denken in termen van stippelijntjes – processen in het impactverhaal die je met een slag om de arm optekent: “een stippelijntje van een ministerie naar *God knows who* die er vervolgens *God knows what* mee gaat doen.”

Het nauwkeurig proberen terug te halen van de ins en outs van E-missions, met veel aandacht voor de manieren waarop stakeholders uit de verschillende PESETABS-domeinen zich hebben verbonden met het project, brengt veel aan het licht. Achteraf dus. Lija: “De verschillende doorvertalingen die we in 2023 hebben kunnen terughalen hadden we bij aanvang in 2019 nooit kunnen voorspellen. Maar je kunt wel aan backtracking doen en zo inzichtelijk maken hoe doorwerking eruit ziet. Wij streven altijd naar spill-overs in verschillende domeinen. De reconstructie visualiseert hoe dat werkt. Die kennis en ervaring neem je mee naar volgende projecten. Het helpt om scherp te blijven op waarom je een project doet, en al tijdens het project werk te maken van de vraag welke partij uit welk domein op welk moment zou kunnen aanhaken.”

In de reconstructie van het E-missions project wordt één moment als cruciaal aangemerkt. Lija: “we hadden een website in de lucht maar die werkt alleen als mensen ‘m weten te vinden. Toen hebben wij een strategische keuze gemaakt om een opinieartikel over E-missions te schrijven voor het NRC [3]. Zorgen dat er tractie komt. Zeker bij bewustwordingsprojecten als deze heb je dat echt nodig.”

Het verschijnen van het opiniestuk in februari 2023 markeert het begin van een nieuwe fase in het project voor In4Art, zeker in termen van impact. Rodolfo: “We hebben het bewust zo gedaan. Je zou kunnen zeggen: alles vóór het artikel was gepland en door ons georganiseerd. Het opiniestuk hebben we geschreven in de hoop dat het project op allerlei plekken zou belanden en dingen in beweging zetten. We wisten niet wat het zou gaan oproepen en op welke manier dat weer zou terugkomen, maar we hoopten dat het dingen zou losmaken. We hadden ook geen vervolgcacties voor daarna. Ik weet niet of de dingen

die later in het project ontstonden een direct gevolg waren van het artikel, maar ze waren sowieso niet gebeurd zonder dat artikel.”

En kijkend naar de toekomst? Rodolfo: “We weten dat er met E-missions links en rechts heel veel kiemen zijn gelegd waarvan we nog niet weten wat ermee gaat gebeuren. Er zijn veel partijen die zeggen: ‘ik wil hier iets mee, maar ik weet nog niet wat.’ De interesse is gewekt. Een situatie waarin zich ook de vraag opdringt wat In4Art als Spacemaker wil. Rodolfo: “Daar hebben we het ook over. Wat gebeurt er nu allemaal? Bloedt het dood of komt er een nieuwe wave? Hebben wij een rol te spelen in een eventuele nieuwe fase van het E-missions verhaal?”

Een relevante vraag want met het letterlijk intekenen van verschillende stakeholders in verschillende hoedanigheden (in de terminologie van In4Art: ‘contributors’ of ‘collaborators’) in de infographic ontstaat zicht op het scenario waarin projectbetrokkenen ook zélf doorgaan met het project. Al dan niet in samenwerking met In4Art.

Lija: “We staan altijd open voor partijen die de missie achter E-missions willen versterken of zelfs willen integreren in hun eigen werken. Daarom is het ook allemaal open source ontwikkeld, zodat het opgepakt kan worden.”

Rodolfo: “Wij zijn niet langer het centrum. Nu is er een aantal ideeën in de wereld die hun weg beginnen te vinden. Soms zijn wij nog adviseur, soms worden we gekend, soms komen we erachter dat we de voornaamste bron zijn geweest zonder dat we het überhaupt wisten. E-missions is eigenlijk niet meer van ons.”

Lija: “Dat er meerdere partijen zijn die er op hun eigen manier mee omgaan betekent dat wij geslaagd zijn in het zetten van stappen op de impactladder. Ons punt was dat er te weinig over de duurzaamheid van digitale lifestyles werd gesproken. En dat punt zit nu tussen de oren van anderen. We zien bijvoorbeeld dat kunstenaar Leanne Wijnsma op verschillende plekken, ook in het

bedrijfsleven, wordt gevraagd om te vertellen over Sensing CO₂. Dat is mooi. Als het bij andere organisaties een plekje vindt, dan heeft het project impact gemaakt en is het project voor ons geslaagd.”

Rodolfo: “Het gaat uiteindelijk om een aantal ideeën die je vormgeeft en naar buiten gooit in de hoop dat die hun weg gaan vinden. *We lost control and that’s a good thing.*”

Referenties

- [1] Voor de complete white paper van het PESETABS-model zie: <https://www.in4art.eu/wp-content/uploads/2023/05/Pesetabs-in4art-whitepaper-january-2023.pdf>
- [2] https://www.zapp.nl/programmas/de-dikke-data-show/gemist/VPWON_1350398
- [3] <https://www.nrc.nl/nieuws/2023/02/28/denk-na-voor-je-op-post-share-of-like-klikt-a4158268>

Kunst en klimaatverandering

JACCO VAN UDEN

In de periode 2020-2023 verenigden tien Europese kunstinstellingen zich in ACT: Art Climate Transition. Met dit project, ondersteund door het Creative Europe Programme van de Europese Unie, wilden de partners onderzoeken welke rol kunst speelt en kan spelen in het tegengaan van de klimaatcrisis. De Haagse Hogeschool was als onderzoekspartner betrokken bij dit project. Samen met zelfstandig onderzoeker Arie Lengkeek deed Jacco van Uden van het lectoraat Change Management onderzoek naar de plek van impact in kunstpraktijken. Zonder zelf al te veel invulling van het begrip

impact mee te geven, gingen Arie en Jacco in gesprek met een tiental kunstenaars en kunstenaarscollectieven. Denken kunstenaars überhaupt in termen van impact en, zo ja, waar en hoe vindt dat denken zijn weg in het werk van de kunstenaars?

De onderzoekers hadden er rekening mee gehouden dat de focus op impact met argwaan of weerstand zou worden begroet door de kunstenaars. Maar wat opviel in de interviews was juist de open- en ontspannenheid waarmee kunstenaars praten over impact. Zoekend, genuanceerd, bescheiden.

Het beeld dat oprijst uit de interviews [1]:

- Veel kunstenaars accepteren en benadrukken dat de impact van hun werk nooit ondubbelzinnig is te duiden. Impact is beweeglijk, volgt geen vaste paden en is moeilijk te monitoren en beïnvloeden. Zelfs achteraf is het niet eenvoudig vast te stellen – laat staan te meten – welke invloed kunst heeft gehad en waar die impact plaatsvond.
- De expliciete, uitleggerige of schreeuwerige kant van impact wordt vaak gemeden. Veel kunst is doelbewust subtiel, dubbelzinnig en onspectaculair.
- De kunstenaars beklemtonen dat echte impact zelden over *quick fixes* gaat. Impact vraagt om tijd en volharding. Een enkel werk gaat de wereld niet veranderen.
- Impact maken betekent ook dat de kunstenaar de traditionele kunstomgeving – de white cube van het museum, de

black box van het theater – soms moet verlaten. Impact vraagt om 'verwevenheid' met de wereld buiten de kunsten en om 'radicale toegankelijkheid'.

- Om echt impact te maken, zo geven kunstenaars aan, is samenwerking vaak cruciaal. Niet alleen met andere kunstenaars, maar juist met partijen ('bondgenoten') in het veld waar de kunstenaars verandering willen bewerkstelligen.

Het is op z'n minst interessant. Zelfs in het licht van de enorme uitdagingen van de klimaatcrisis, lijken deze geëngageerde kunstenaars de verleiding te kunnen weerstaan om voor de (ogenschijnlijk) kortste weg naar impact te kiezen. Vraagtekens waar uitroepetekens op hun plaats lijken. Subtiële gestes in plaats van grootse gebaren. Frustrerend natuurlijk, gegeven de urgentie van de zaak. Maar toch ook: is dat niet precies wat we van kunst verwachten, namelijk dat ze niet voldoet aan onze verwachtingen – ook niet als het echt spannend wordt?

[1] Zie voor meer informatie Art Climate Transition en de volledige interviews: <https://artclimatetransition.eu/>

“We normally don't explain our work too much. We like for the public to be open-minded and to create their own relation with the piece. The work has no message, 'I'm trying to say this to you'. We believe that change happens when you create your own relation to the things, and not to our ideas.”

- BERRU

“We need to force poetry onto the language of politics and even our daily conversations. We need to refresh the way that we look, talk, and make decisions. Poetry is a way of making room for otherness because only in poetry we can speak in the name of frogs, trees, water, and try to imagine their position and needs.”

- PROTA, ŠKART

“This young girl from the traditional territory of the Kanien'kehà:ka wrote me a letter after I did a performance in Montreal. She reflected on the work as she interpreted it. She related it to her own pain, and her fears and desires around environmental catastrophe and human relationships with technology. I keep a copy of the letter. And actually, that particular one I really think about a lot because I keep thinking: I've traveled to the other side of the planet... and I can still connect to people.”

- JUSTIN SHOULDER

“I still believe that there is a difference between the political or activist discourse, on the one hand, and the artistic, on the other. I am not an activist. Through and in the theatre, I work on the level of aesthetic experiences. I apply simple, minimalistic means to try to achieve some form of sensibility to the subject.”

- DAVID WEBER-KREBS

“It came from my frustration with the art world. In the 'white cube' of the museum or the 'black box' of the theatre we express critique on contemporary society, but basically everybody who sits there already agrees. I felt misplaced there ... I asked the theatres who booked my work to organise The Lecture For Every One as a 'guerilla performance'. We looked for instances where people were already together in a certain group: a board meeting, an HR meeting in an enterprise, a choir rehearsal, a football training. I would then interrupt this meeting and give my Lecture For Every One. Always with one accomplice in the group, for the others it was a totally unexpected intrusion of the agenda or programme of their meeting.”

- SARAH VANHEE

“Traditionally, there's the play and then there is the conversation with the audience afterwards. Pretty standard and straightforward. In a way it is a shame that soon after the performance, the conversation comes to a stop. I would really like for the dialogue that is triggered by the play to linger for a longer period of time. My ambition is to extend and enrich the engagement with the audience. Get more people on board in the production process and find ways to ensure that the play itself falls on fertile ground. That the play keeps on playing, so to say.”

- DAVY PIETERS

“My work is difficult to define as an artistic practice only, because it has a lot of social and activist dimensions embedded in it. I see a lot of potential in transdisciplinary work. As an artist you struggle when it comes to impact. When you join forces with other disciplines, your impact gets stronger as a transformative and complementary process. This way of working has grown on me.”

- MARIA LUCIA CORREIA

Het is alsof van ons werd verwacht dat we het probleem zouden oplossen, maar dat is eigenlijk niet de taak van kunst. Het is een beetje een belachelijke premisse als je het mij vraagt. Het is een beetje een belachelijke premisse als je het mij vraagt. Alle experts hebben zich al jaren het hoofd gebroken over dit probleem. We lossen het niet op, we repareren de wereld niet. Misschien stellen we meer vragen dan dat we iets oplossen. We noemen onszelf soms "publieke amateurs" of "expert-amateurs". Deze amateurs stellen andere of domme vragen op een manier die niet uitgaat van een bekend antwoord.

- De Kunstenaar

Hoe bepaal je of meet je de waarde van je wat je doet als Spacemaker? Meten is niet relevant, niet realistisch. Hoe bepaal ik de waarde dan? Wanneer ik zie dat ik meer vraag creëer voor Spacemaking.

- De Spacemaker

Als je de kunstenaar maar los laat gaan, dan gaan ze zo breed en zo creatief... het is best wel een heftig proces geweest om continu die kunstenaars echt kort te houden. [De Spacemaker] is heel goed in het vertalen tussen dat hele concrete wat wij doen en dat hele artistiek-creatieve van de kunstenaars.

- De opdrachtgever

ANALOGIE TUSSEN
SPACEMAKERS EN
DE RIETPLANT

Een alternatief perspectief

MARGA ROTTEVEEL & INE MOLS

In haar zoektocht naar een duidelijk begrip van de eigenschappen van Spacemakers heeft onderzoeker Marga Rotteveel een analogie toegepast: de rietplant. Op persoonlijke wijze verkent ze de vergelijking tussen de unieke kenmerken van de rietplant en de praktijk van Spacemakers. Door deze natuurlijke metafoer te gebruiken, werpt Marga een alternatief licht op de rol en functies van Spacemakers. Ze streeft ernaar, door de kracht van de verbeelding in te zetten, bij te dragen aan een helder begrip van de complexiteit van hun werk.

Er zijn vele analogieën te maken, onderstaand een aantal:
Net zoals riet stabiliteit en bescherming biedt aan oevers, vervullen Spacemakers een vergelijkbare rol door een stabiele en beschermde omgeving te creëren voor kunstenaars en de ontwikkeling van hun projecten. De flexibele stengels van riet symboliseren de aanpasbaarheid en veerkracht die Spacemakers tonen in hun praktijk. Zoals rietzaden zich via het water verspreiden naar nieuwe gebieden, vertegenwoordigt Spacemaking de verspreiding en uitwisseling van kunst in diverse domeinen. De stabiliteit van riet,

beïnvloed door schommelingen in het waterpeil, weerspiegelt de dynamische aard van Spacemaking, waarbij externe krachten worden opgevangen door een flexibele aanpak. Vergelijkbaar met riet dat fungeert als waardplant voor insecten, bevorderen Spacemakers de groei en ontwikkeling van diverse kunstprojecten. Spacemakers tonen zorgzaamheid jegens kunstenaars en samenwerkende partijen door het bieden van ondersteuning, wat symbolisch wordt weerspiegeld in de uitgespreide haren op de aartjes van de plant. Deze haren fungeren als een valscherm voor het vruchtje, waardoor het vruchtje beschermd wordt en lang kan overleven op het wateroppervlak totdat het een vruchtbare bodem vindt. Net zoals de wortels van riet zich horizontaal verspreiden en nieuwe verbindingen mogelijk maken, legt Spacemaking dwarsverbanden tussen kunst en andere disciplines en domeinen.

Spoken-word kunstenaar Ine Mols heeft, geïnspireerd door de foto's van Marga Rotteveel en de eigenschappen van het riet, prachtige teksten geschreven voor elk thema van de 5 cahiers. Deze zijn bedoeld om het denken over de Spacemakers praktijk te stimuleren.

De gift

De onzichtbare waarde onder water
wat later
pas naar boven komt

Verborgen, geborgen
beschermend voor morgen

Alleen biedt het niks
Alleen geen kracht
enkel de pracht

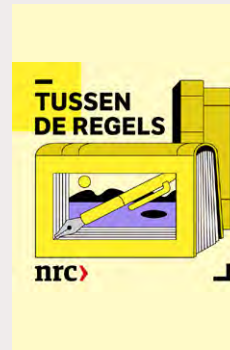
Maar samen groeit de waarde

Waarvan zoveel ongezien
De meterslange wortelstokken
samengetrokken tot netwerk
Waar de uitlopers
voorlopers werden

BOEK: Ways of Seeing, John Berger

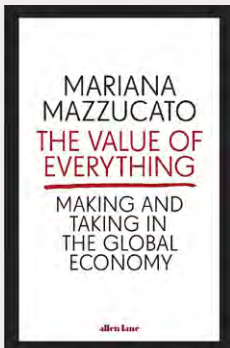
Kunstcriticus Berger over wat we zien, hoe we kijken en hoe betekenis ontstaat.

PODCAST: Tussen de Regels (NRC)

<https://www.nrc.nl/nieuws/2023/04/07/welke-boeken-gaan-de-wereld-veranderen-a4161568>

Boeken, bekeken vanuit het impactperspectief. Over welke boeken de wereld verander(d)en, maar vooral over de vraag: hoe weet je dat eigenlijk?

BOEK: The value of everything, Mariana Mazzucato

Econoom Mazzucato met een nieuwe kijk op waardecreatie en waardevernietiging.

WEBSITE: Het Dossier 'Impact van Onderzoek en Innovatie' van Rathenau Instituut

<https://www.rathenau.nl/nl/dossier-impact-van-onderzoek-en-innovatie>

Hoe kun je maatschappelijke impact van wetenschappelijk onderzoek en innovatie bevorderen, en hoe kun je die impact evalueren?

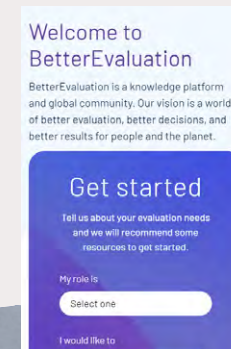
BOEK: Maakkracht: Een nieuwe benadering voor complexe vraagstukken, Tabo Goudswaard & Jetske van Oosten

Over "hoe iedereen in vijf stappen problemen kan aanpakken als een maker en de aanzet kan geven tot echte, blijvende verandering."

BOEK: Innoveren met kunstenaars: hoe ondernemers en kunstenaars elkaar versterken, Julie Vandenbroucke en Piet Verhalen.

Met veel aandacht voor meerwaarde en blijvende impact.

WEBSITE: Better Evaluation

<https://www.betterevaluation.org>

Een zeer rijke kennisbank, met honderden processen en methoden voor (impact) evaluatie.

Onderzoeksteam

Kim Caarls

Kim heeft een achtergrond in migratie-onderzoek. Ze duikt het liefst diep in de levensloop van migranten, omdat je alleen dan in volle omvang ziet wat migratie doet. Daarnaast buigt ze zich graag over andere mondiale thema's, zoals klimaat en sociale ongelijkheid. Het SUSTAIN-onderzoek, over de ruimte voor de kunst in de transitie naar een ecologisch duurzaam en sociaal rechtvaardige wereld, sluit goed bij haar interesses aan.

Olga Mink

Naast artistiek directeur van Future of Work en onderzoeker binnen Sustain, is Olga werkzaam als Hoofd van de Academie voor Interdisciplinaire Kunsten in Maastricht.

Marga Rotteveel

Marga is verbonden aan het lectoraat Economie als Gemeengoed bij het Center of Expertise Brede Welvaart en Nieuw Ondernemerschap van Avans Hogeschool. Haar onderzoek richt zich op de rol van kunst in domeinen buiten de kunst zelf en haar bijdrage aan transitievraagstukken. Daarnaast streeft ze naar erkenning van de waarde die kunstenaars toevoegen, waarbij ze de traditionele focus op financiële compensatie verbreedt naar een meer inclusieve, collectieve benadering. Marga is diepgeworteld in de beeldende kunst en dit kennisdomein vormt altijd haar basis als onderzoeker en docent.

Godelieve Spaas

Godelieve is sinds 2018 lector Economie als Gemeengoed bij het Center of Expertise Brede Welvaart en Nieuw Ondernemerschap van Avans Hogeschool. Samen met haar onderzoeksgroep wil zij ons economisch systeem dat geworteld is in 'nemen' (Taking) herwortelen naar 'zorgen voor elkaar en de aarde' (Care Taking). Onderzoekers, kunstenaars en ondernemers werken samen aan alternatieve verhalen, eerlijke en duurzame spelregels, en experimenteren in de praktijk met een economie die zorgt voor al het leven op aarde. Hun onderzoek is participatief, beeldend, makend, gesitueerd en doorleefd.

Jacco van Uden

Jacco is bedrijfskundige en sinds 2013 lector Change Management aan De Haagse Hogeschool. Een groot deel van het onderzoek binnen het lectoraat vindt plaats op het snijvlak van organisatiekunde en kunst. [Klik hier voor meer informatie.](#)

Colofon

Redactie

Kim Caarls, Olga Mink, Marga Rotteveel, Godelieve Spaas, Jacco van Uden

Bijdragen

Lija Groenewoud van Vliet
Rodolfo Groenewoud van Vliet
Arie Lengkeek
Ine Mols
Jacco van Uden
Myriam Vandenbroucke

Eindredactie

Jacco van Uden

Grafisch ontwerp Tools & cahiers:

Circus Andersom - Esmé Calis & Juliet Ulehake & Martijn Engelbregt

Centre of Expertise
**Brede Welvaart &
Nieuw Ondernemerschap**
Powered by *avans*

THE HAGUE
UNIVERSITY OF
APPLIED SCIENCES

**FUTURE
OF WORK**

waag futurelab

